

UPPLÄNNINGEN OCH HEMBYGDS- KÄNSLAN

Av SVEN KJERSÉN

Kärleken börjar väl hemma hos folk i allmänhet, och kanske hos upplänningen i synnerhet. Ätminstone är det tydligt nog, hur den uppländska lantbon — som det i dessa rader närmast skall talas om — har ett stadigt fäste för sin känsla i hemmavärlden. Därmed är inte sagt att känslans hela kraft är fastnaglad just där. Men för den »genuina» upplänningen betyder denna hans förtrogna värld inte bara ursprungsorten utan också växtgrunden för hans kynne och personlighet liksom grundvalen för hans livsuppehälle.

Känslan för hem och bygd är väl många gånger halvfördold även för sin egen bärare. Man besinnar sig inte på den till vardags. Men den verkar och yttrar sig ändå på mångahanda sätt och i kraftbesutna former. Och ibland kan den röja sig helt oförmodat och på ganska egenartade sätt, också i kärva och inbundna sinnen.

I en bygd på Upplandsslätten hade en bonde uppfört ett nytt och präktigt bostadshus och övriga gårdsbyggnader ett stycke från det förra hemmet, som låg uppe i en lövbacke och som nu blev övergivet. Första tiden i det nya hemmet inträffade det emellertid gång efter annan, att husbonden i mörkningen försvann hemifrån och kom igen först efter någon timme. Hustrun fick inte klart besked vart han tog vägen vid dessa tillfällen, och en kväll gick hon ut för att söka upptäcka mannens tillhåll. Det lyckades också till slut. Han satt mol allena i en vrå i det mörka och kalla köket uppe i gammalstugan. Så blev det väl slut med hans hemliga besök i det gamla övergivna hemmet. Men ibland om sommarkväl-

larna händer det visst fortfarande, att de båda gör en tyst vända ditupp till den grå stugan i lövfånet.

Utomstående folk förstår inte alltid utan vidare vad som är den egentliga roten i den äkta bondens, enkannerligen upplandsbondens, inställning till sin hemmavärld.

Själva hemkänslan tarvar ingen vidlyftig utläggning. Den är nu lika ursprunglig som naturlig hos människan i gemen; och i uppländska sinnen lever den ganska uppenbart med rotkraftens hela friska, starka liv, om ock inte biktad i ord och yttre åthävor till vardags.

Men just i lanthemmet blir hemkänslan av naturliga skäl gärna särskilt kraftladdad. Familjen är här i stort sett samlad dygnet runt, den samarbetar dagen om, året om, i en inbördes allförtrogenhet i värv och intressen som saknar motsvarighet inom något annat nutida yrkesområde. Här åsyftas, som envar inser, i första hand förhållandena på de mindre gårdarna, alltså lantbruk av den storhetstyp som i Uppland liksom i hela Sverige företräder det överväldigande flertalet. Hur måste inte i ett sådant hem familje-enheten förnimmas som en fast och maktbesuten organism! Den gemenskapen betraktas som en självklar verklighet och nödvändighet, och den utgör också livsuppehållets ganska obetingade grundvillkor — man erfar det, om inte förr, så när sjukdom eller andra svårigheter stöter till. I sådana prövningstider avslöjar väl familjelivet också sitt allra innersta väsen som hela tillvarons trygga, omistliga grundval — ett värde av icke taxerbar art. Den s. k. genuina upplänningen har nämligen sinne och känsla även för dylika tillgångar, liksom för andliga värden överhuvud; och det sinnelaget utmärker honom i åtskilligt högre grad än vad man på annat håll ibland tycks räkna med.

Mitt på arbetsplatsen ligger hemmet — med det levande och växande hemmariket tätt utanför husknutarna. Det ena är intimt sammanvuxet med det andra, och varken bostad eller arbetsplats kan lättvindigt ömsas efter »konjunkturernas» vindkast. Jordbruket har nu den naturen att det i särskild grad låser fast sin utövare. Men härtill kommer, att den äkta

jordbrukaren för egen del har den naturen att han fästes rent invärtes vid värvet. Det gäller för honom som något annat och förmer än enbart ett »jobb». Samvaron med husdjur, växt och jord innebär på botten helt enkelt ett samliv — den som gitter må vränga en dylik utsago i förlöjligande syfte; andra gör klokt i att besinna sig på den meningsdjupa verklighet som utsagon vill antyda. Den torde äga sin giltighet, inte minst i fråga om den äkta uppländska bondesjälen. Det uppländska lantbruket må rationaliseras och industrialiseras och »kommersialiseras» hur långt som helst — för envar uppländsk bonde som förtjänar just den titeln lär ändå allt framgent varje hans husdjur komma att gälla som en individ för sig och varje markstycke innebära inte bara ett hörn av »produktionslokalen» utan ett jordens eget livsområde med sitt särskilda behov av vård och levande omtanke. Och bestämt mår inte såväl jordbruket som jordbrukaren bäst av denna hans inställning — liksom envar arbetar bäst och glädjefullast i det arbete som för honom gäller som ett kall och inte enbart som affär.

En person med en dylik förinnerligad känsla och lust för jordbruksvärvet säges i uppländska bygder vara »jordställd», han må sedan vara självägande bonde eller anställd lantarbetare. Detta intressanta uttryck visar, att företeelsen alltså är medvetet erkänd och skattad som ett värde. Nu bör man emellertid märka, att denna äkta jordställda upplänning sällan hör till den typ av lantbrukare, om vilka det smädligt brukar sägas att de »fastnat i leran». Jordställdhetens verkliga sinnelag är i Uppland som annorstädes — och alldeles särskilt i bondelandet Danmark — ett i mångfaldigt måtto synnerligen fruktbart sinnelag. Det är därför inte underligt, att man så ofta råkar just de driftigaste bönderna som föregångsmän även på andra odlingsfält: som trofasta och pålitliga stödjare av allmännyttiga strävanden, som vidsynta och varmhjärtade, stilla och ståndaktigt tjänande tromän på den andliga kulturfronten, åtminstone inom bygdens eget levande hemmarike. Ty kärleken börjar gärna hemma i upp-

ländska bygder; och den begynnelsen är nu den enda rätta och respektabla.

*

Här gjorda erinringar kan måhända i någon grad belysa och förklara arten av uppländsk hem- och bygdekänsla.

Den känslan äger otvivelaktigt sin fasta förankring närmast i själva hemmet. Alltjämt fostras där det unga släktet i sammanhållningens starka anda. Husfadern övar sin myndighet i allt som rör det mångskiftande gårdsbruket, liksom föräldramyndigheten gentemot barnen alltfört tillerkännes självklar behörighet. Detta sistnämnda förhållande präglar lanthemmen än i dag, inte minst i Uppland. Bandet känns väl stundom stramande för barnen av »i dag»; men det är dock i de allra flesta fall milda händer som håller de strama tyglarna, och de unga får därav en hållning i karaktären som är ganska omisskännlig. Lika tydligt är hur gemenskapen i hemmets värld i normala fall hos det unga släktet främjar och utvecklar detta harmoniska, stillfärdigt upplåtna väsen som utan tvivel låter sig fastställa som ett av de mest typiska och behagliga uppländska ungdomsdragen. Allt som allt: hemkänslan är av en egendomligt fast och fruktbar konsistens i uppländsk folksjäl: ett bärkraftigt underlag för bland annat den vidgade bygdekänslan.

Man är i uppländska bygder ingalunda ovillig eller trög att vidga känslans och intressenas ring. Men lättast och beredvilligast griper sinnet efter sådana intressen som ligger i linje med hemmavärldens eller organiskt omsluter dess krets.

Detta är ju främst fallet med allt som heter hembygds-kunskap, ett begrepp som inte behöver anses begränsat enbart till det som angår bygdens minnen eller stämmingsvärden. I egentligaste mening hör till detta ämne bl. a. också hemvården. Som bekant har det intresset på sistone förmått samla de uppländska lantkvinnorna i ganska enastående omfattning; våra dagars husmodersföreningar har just i Uppland vunnit sin största omfattning på den egentliga landsbygden. Men så syftar denna rörelse också direkt till hemmens för-

kovran. Lantbrukarkvinnans rätta liv är visserligen hemvarons; men därav behöver och bör inte följa, att hennes enda rättmätiga ställning i det allmänna livet skall vara frånvarons . . . Vad de politiska intressena och reformerna näppe- ligen förmått, det har emellertid husmodersföreningarna måk- tat i uppländska lantbygder: att stundtals hämta kvinnorna hemifrån för att samla dem och hjälpa dem till en vidgad synkrets just över den värld som främst är deras, men tillika för att skänka dem en klarare insikt över världen som är de många hemmens: den fria och ansvarsbärande svenska med- borgarens eget land. Och de uppländska lanthusmödrarna har, som nämnts, talrikt slutit upp för att begärligt anamma de insikter och impulser som förlänas dem genom deras egen sammanslutning — till gagn för hem och manfolk och barn och allt detta som utgör den verksamhetskrets där de är den oundgängliga medelpunkten.

Kort och lätt blir alltså, för män och kvinnor, steget från den egentliga hemkretsens intressevärld till hembygdens, och naturligt öppnar sig håg och känsla i uppländskt folkkyne för de företeelser och insikter som knyts till denna vidare hemmavärld. Man ser också, hur intresset lyser ur skärskå- dande blickar och begrundande sinnen, när något åldrigt bruksföremål hämtas ner från sin spik i bygdemuseet och de- monstreras av sakkunnig person. Man ser, hur det blir färg på kinderna hos den ungdomsskara som i sin studiecirkel lyckas fånga en glimt av »det levande förgångna» just i den egna hemtrakten. Man förnimmar den helupplåttna hågen hos en lyssnande församling på sommarfestens gröna tun, då alla bygdeföremål som kan urskiljas runt den soldruckna slätten träder fram som åskådningsmaterial till sin egen sannsaga. Och man hör i skilda orter berättas om de vackra och påtag- liga framgångar som nitiska skollärare vunnit i sina insatser att göra det yngsta släktet förtroget med bygden såsom le- vande historia och folksamhälle. »Hemma i vår socken kry- per ungarna hela sommarsöndagarna på stenhällarna för att leta efter älvkvarnar eller hållristningar», förklarade en upp-

ländsk kvinna på tal om den sockenlärarens stimulerande inflytande. Det händer också att folkskollärare av denna goda nutidstyp samlar omkring sig skaror av äldre bygdebor till regelbundna utfärder i hembygdsstuderande syfte, och därvid får ibland skilda yrkesidkare i tur och ordning informera deltagarna i sina respektive arbetsformer, det må gälla bonden eller skogsarbetaren, jägmästaren eller prästen, bruksarbetaren eller fiskaren. I sådana samlivsformer vittrar åtskilliga obehövlige skrankor sönder och upplöses många livsfientligt spärrande fördomar — och man upplever i en förlöst glädje varandras samhörighet. Bygden har upplåtit sitt verkliga, rika väsen: den samfällda hembygden.

Det märks ofta helt oförtydbart, hur en samlande uppgift i någon bygd har förmåga att på antytt sätt frigöra en samfälld, stimulerande och handlingskraftig bygdeanda. Det må gälla att bispringa någon i särskild grad hjälpbehövande familj eller kanske uppförandet av ett bygdehem eller uppsnyggandet av sockenkyrkan eller något företag av annan art. Visst kan väl liknöjdhet, snävsynt oginhet eller förstockad misstro någonstans sticka upp huvudet också i dylika fall. Men särskilt inför uppgifter av här berörda art brukar ändå dylika själsliga lyten släppa sitt grepp och ibland förbytas i sin motsats. Som en bjudande kraft i hjärtats dolda innandömen kan bygdekänslan bryta sig igenom fördämningarna; här samverkar till synes pliktkänslan, trohetsinstinkten gentemot det egna, med glädjen i tjänarvärvet för detta eignas vård och berikande.

Just sockenkyrkan utgör i uppländska liksom i andra svenska landsbygder dock den ojämförliga sinnebilden av allt vad bygdegemenskap heter och innebär. Också framstår den för medvetandet, låt vara mer eller mindre klart insett och ärligt erkänt, som det helgade uttrycket för denna meningsdjupa samfälldhet. Den äkta upplänningen brukar ogärna överord, men över den egna sockenkyrkan slösar han stundom sin eljest försynt innelyktade bygdepatriotism i ymnigt mått. Hur klen det nu må vara beställt med kyrksamheten, vill han dock i

sin kyrka se sockenklenoden utan motstycke; och främlingen kan i hartnär vilken uppländsk socken som helst få höra, hur just den kyrkobyggnad, som han för tillfället står framför, »lär vara» antingen en av de allra äldsta eller ock en av de allra vackraste (»piggaste» är uttrycket i vissa trakter) åtminstone här i landskapet. Och gäller det en restaurering eller kanske rent av en nybyggnad av detta föremål i bygden, då uppenbarar sig också i normala fall sockenandan endrätting och stark så som aldrig eljest, och man har fog för uttrycket helig iver. Ett enda exempel må här få anföras. Det gäller den nybyggda vackra kyrkan i Tierps köping. Det viktiga beslutet lär ha fattats enhälligt utan någon omröstning, medan klubbslaget i stället kom att omedelbart följas av en unisont sjungen psalm. Initiativet till detta kyrkbygge togs från frikyrkligt håll, och när man så skred till verket skyndade ett stort antal enskilda liksom skilda sammanslutningar att lämna sin frikostiga tribut till det samfälliga och stora bygdeverket.

*

Utän tvivel utgör hembygds känslan i den uppländska folksjäl en ett av de värderikaste och ädlaste dragen i denna folksanda. Den ger sin fruktbara växtgrund åt sinnelaget, sitt trygga stöd åt karaktären, sin vederkvickande och frigörande gemenskapsglädje åt känslan.

Den är väl förtjänt av att värnas, men ock att främjas och näras. Det sker bäst genom de goda gåvor som heter ljusbringande insikter och stimulerande impulser, där dessa gåvor överbringas i den rätta andan och med det rätta handlaget.

Detta allt bör ske i ökat och intensifierat mått, också i uppländska bygder; och det bör ske mycket snart. Ty endast den som lärt sig att själv se, kan själv inse. Och först när man insett ett värde, är man istånd att rätt värda och vårda det. Detta gäller också de omistliga nationella värden som omedelbart hör hemmet och hembygden till.